

İktisat Tarihi Dersleri

Cengiz Samur

Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık, 2024, 235 sayfa, ISBN: 978-625-371-162-7.

M. Esen BOYRAZ*

Cengiz Samur, 1992’de İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden mezun olduktan sonra, 1996’da Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı bünyesinde “Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı Maliyesi ve Yabancı Sermaye” başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Samur’un doktora tezi ise 2008’de Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalında, “Finansal Krizler ve Kriz Yönetme Politikaları: 1980 Sonrası Türkiye Örneği” üzerinedir. Yine özellikle finansal krizler üzerine pek çok yayın kaleme alan yazarın, farklı ülkelerin finansal yapısını incelediği mukayeseli çalışmaları da bulunmaktadır.

Cengiz Samur tarafından kaleme alınan *İktisat Tarihi Dersleri* başlıklı kitap, iktisat tarihi disiplinine giriş yapmak isteyen öğrenciler ve araştırmacılar için değerli bir kaynak sunmaktadır. Samur bu eserinde, geniş bir tarihî zaman dilimi içerisinde ekonomik sistemlerin evrimini, temel iktisadi dönüşümleri ve bu dönüşümlerin toplumsal yapılar üzerindeki etkilerini Batı Avrupa örneğinden yola çıkarak kronolojik bir biçimde ele almıştır. Yazarın ifadeleriyle okuyucu, tarih ve Batı uygarlıkları üzerine kazandırmayı hedeflediği perspektif doğrultusunda, hem bu coğrafyada hüküm süren hegemonik düzeni hem de kutsiyet atfedilen Avrupa merkezci bakış açısını eleştirel bir gözle analiz edebilecektir. Bununla birlikte ilerlemeci-pozitivist tarih anlayışı üzerine ortaya koyduğu tespit, tenkit ve itirazlar da bu anlamda dikkate değerdir. Bu bağlamda yazar, antik çağlardan 20. yüzyıla uzanan

* Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, esenboyraz@hotmail.com

süreçteki ekonomik gelişmeleri tartışırken, iktisat tarihi alanındaki temel kavramları ve teorileri öğretici bir üslupla sunmaktadır. Yazar, eseriyle ekonomi politığın tarihî temellerini öğrencilere tanıtırken, aynı zamanda iktisadi düşüncenin evrimini anlamalarına da katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Eser; ön söz ve on bölümden oluşmakta, bölümler içerikleri bağlamında beş fasılda incelenmektedir. Ön sözde iktisat tarihi biliminin cemiyetleri-milletleri tanımak, iktisadi teorileri kavramak ve sosyoekonomik sistemleri, yani “-izm”leri anlayabilmek bakımından önemine vurgu yapan yazar, bu bağlamda toplumların iktisadi uygulama ve münasebetlerinin yanında teşkilat ve müesseselerinin de incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, temelde Batı medeniyetlerini konu alan çalışma, Avrupa iktisadi yapısını ortaya koyarken, aynı zamanda Avrupa merkezli tarih perspektifine ve ilerlemeci-pozitivist tarih anlayışına karşı eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır. Söz konusu yaklaşım, felsefe, bilim ve sanat başta olmak üzere Avrupa düşüncesinin ve medeniyetinin diğerlerinden üstünlüğünü savunurken, bu tezini demokratik yapılarıyla bilinen Antik Yunan ve Roma İmparatorluğu’ndan Avrupa ve Amerika’nın metropollerine uzanan tarihsel süreçle temellendirmektedir. Bu perspektifte insanlara bir tarafta dinamizm, akılcılık ve liberal demokrasiyi temsil eden Batı, diğer tarafta ise durağanlığı, akıl dışılığı ve despot-otoriter hükûmet sistemlerini içeren Doğu servis edilmektedir. Tüm bunlarla birlikte burada asıl problem, Avrupa’nın kendisini merkeze yerleştirmesinden ziyade bu durumun zaman içerisinde tüm dünya tarafından içselleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki; günümüzde Türkiye’de okutulan tarih ders kitaplarında dahi herhangi bir alternatif aramaya gerek duyulmaksızın kullanılan *Uzak Doğu, Orta Doğu, Yakın Çağ, merkantilizm, aydınlanma* vb. pek çok kavram Avrupa’nın konumundan; askerî, siyasi, kültürel gelişiminden hareketle ortaya konulmuştur. Ayrıca 19. yüzyılla birlikte yine Avrupa’da doğarak popülerleşen ve bilimsel bir tarihin ancak belgelerden hareketle ortaya konulabileceği görüşünü yaygın hâle getiren pozitivist düşünce ve metodolojinin benimsenmesi, yine bu dönemde gitgide tırmanan ulus-devlet yaklaşımının da etkisiyle tarihçilerin millî arşivlere yönelmesine neden olmuş; bu da Yüksek Orta Çağ’dan bu yana en çok yazılı arşiv kaynağına sahip olan Batı için büyük bir avantaj sağlamıştır. Bu zeminde gelişen tarih yazıcılığının, Osmanlı tarihi açısından yol açtığı ortamı Hilmi Ziya Ülken, “*Eskiden beri garbı tetkik edenlerimiz, araştırmağa lüzum görmeyerek kabataslak bir analogi ile bütün garp orta çağ müesseselerinin karşılığını bizde buluverirlerdi*” ifadeleri ile özetlemektedir. Burada ifade edilmek istenen şu ki; Türkiye’deki düşünsel gelişim süreci Batı’dan hareketle anlaşılamaz. Bu nedenle otorite addedilen temel metinlerin Türkiye’de nasıl anlaşıldığı veya neye karşılık geldiği iyi analiz edilmelidir. Bununla birlikte Ömer Lütfi Barkan, Halil İnalcık ve Fuat Köprülü gibi ülkemizde önde gelen tarihçilerin, söz konusu tarih yazımının ortaya attığı verilere karşı güçlü antitezler geliştirdikleri bilinmektedir.[§] Bu bağlamda Samur da eserinde, Batı medeniyetlerinin ilk çağlardan itibaren yaşadığı

[§] Osmanlı Devleti’nin Batı merkezli perspektifle açıklanamayacak *sui generis* bir yapıya sahip olduğunu ileri süren yaklaşım, ülkemizde Halil İnalcık, Fuat Köprülü ve Ömer Lütfi Barkan’dan başka Mustafa Akdağ, Halil Sahillioğlu, Mehmet Genç, Ahmet Tabakoğlu, Halil Cin, Baykan Sezer, Huricihan İslamoğlu, Şevket Pamuk ve Mehmet Ali Kılıçbay gibi pek çok isim tarafından da benimsenmiştir. Köprülü, henüz yeterli bilgiye sahip olmadığı dönemlerde Osmanlı Devleti için *feodal* ifadesini kullandığını dile getirmekle birlikte, Osmanlı’nın sahip olduğu timar vb. bürokratik kurumların Bizans veya Avrupa’daki

gelişim ve dönüşümü iniş-çıkışlarıyla açıklamayı hedeflerken; aynı zamanda bu bölgelerde görülen birtakım uygulamaları, Selçuklu ve Osmanlı gibi Doğu kökenli devletlerde vücut bulan benzerleriyle yine eleştirel perspektifte ve mukayeseli bir biçimde ele alarak açıklamayı hedeflemektedir.**

Eserin giriş niteliğinde yazılmış olan birinci bölümünden sonra konularına göre beş fasla ayrıldığını belirtmiştik. Birinci bölümde iktisat tarihi, kökenleri ve gelişimi itibarıyla değerlendirilmekte olup, iktisat tarihiyle ilişkili tarih, iktisat, sosyoloji, hukuk ve edebiyat gibi disiplinler, iktisat tarihi bilimiyle ilişkileri bağlamında teker teker ele alınmıştır. Ayrıca yazar bu bölümde, tarihi kronoloji, coğrafya ve gelişim merhaleleri vb. çeşitli kıstaslarla dönemlere ayıran tarih metodolojisinden de bahsetmekte ve bu noktada iktisadi etmenlerin belirleyiciliğine vurgu yapmaktadır. Nitekim Samur bu kısımda tarihi iktisadi gelişme aşamaları üzerinden kategorize eden yaklaşımları Frederich List, Bruno Hildebrand, J. Karl Rodbertus, Karl Bucher ve Karl Marx gibi ekonomist, sosyalist ve tarihçilerden hareketle açıklamaktadır. Yazarın ön sözde de belirttiği gibi, neredeyse çeyrek asırlık bir süre içerisinde pişirilerek olgunlaştırılmış ders notlarının oluşturduğu ve bir ders kitabı hüviyetinin ötesinde olan bu eser, bölümün sonunda sunduğu “İktisat Tarihinin Kaynakları” adlı kısımla da araştırmacılara rehberlik etmektedir. Burada Samur, iktisat tarihi alanında istifade edilebilecek kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar şeklinde sunmakta olup; birincil kaynaklar arasında resmî vesikalar, kütüphane malzemeleri ve antik kazı malzemelerini sayarken; ikincil kaynakları ise sözlü kaynaklar ve edebî eserler şeklinde özetlemektedir.

Birinci fasılda İlk Çağ ekonomilerini iktisadi yapıları ve ortak özellikleri itibarıyla inceleyen Samur, bir sonraki bölümde yer verdiği Roma ekonomisi örneğiyle İlk Çağ ekonomilerine dair verdiği bilgileri pekiştirmektedir. Eserde *krallık*, *cumhuriyet* ve *imparatorluk* olmak üzere üç periyotta incelenen Roma ekonomisinin; zirai ekonomi modelinin stabilitesinden sonra liberal ekonomiyle yükselişi ve duraklama dönemine girişini takiben, devlet güdümlü ekonomi evresiyle birlikte çöküşü irdelenmektedir. Yazar bu bölümde ele aldığı, zirai merkezli vergi uygulaması olan *latifundia* sistemini, bir sonraki fasılda da dönüşümü itibarıyla ortaya koymaktadır.

İkinci fasılda Orta Çağ Avrupa ekonomisi kronolojik ve sosyoekonomik yönleriyle ortaya konulduktan sonra; dönemin önemli iktisadi uygulamalarından biri olan *malikâne* sistemi, yapısı, latifundia sistemiyle kıyası ve feodaliteye dönüşümü itibarıyla incelenmektedir. Burada Orta Çağ Avrupa toplumunu ekonomik faaliyetleri, sınıfsal yapısı ve dönüşümü bağlamında ele alan yazar, esere konu olan coğrafyanın dışında kalmasına rağmen Osmanlı *timar* ve malikâne sisteminden de söz etmiş; Osmanlı Devleti’ndeki bu uygulamaların Orta Çağ Avrupası’ndaki uygulamalarla mukayesesine yer

kurumlardan farklı olduğunu ve bunların Türk-İslam devletlerinin bir devamı olarak Selçuklu, Memlûk, İlhanlı ve Anadolu Selçuklu Devletlerinden devralındığını ifade etmektedir. Yahya Ayyıldız, “Osmanlı Üretim Tarzı Tartışmaları”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, IV/1 (2019), 9-11.

** Ahmet Şimşek, “Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Avrupa merkezilik”, *İnsan & Toplum*, 3/6 (2013): 194-198; Peter Burke, *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*, çev. Mehmet Küçük, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2002, s. 17-19; John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, Kronik Kitap Yayınları, İstanbul, 2020, s. 53; Yahya Ayyıldız, “Osmanlı Üretim Tarzı Tartışmaları”, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, IV/1 (2019), 9-11.

vermiştir. Yine bu kısımda dönemin iktisadi uygulamalarından biri olan *esnaf ve zanaatkâr loncalarını* da kökenleri, esasları, tarihsel süreç içerisindeki gelişimi ve çözülmesi bağlamında ortaya koyan Samur, lonca sistemini Selçuklu ve Osmanlı'daki *Âhîlik Teşkilatı* ile benzeştikleri ve ayrıştıkları yönleriyle kıyaslamaya ihmal etmemiştir.

Üçüncü fasılda, lonca sisteminin çöküşüyle de ilişkilendirdiği merkantilizmi konu alan yazar, bir Yeni Çağ Avrupa ekonomisi olarak nitelendirdiği bu kavramı yapı ve kökenleri bakımından irdeledikten sonra, merkantilizmin çeşitli Avrupa ülkelerinde nasıl karşılık bulduğunu detaylı bir analizle okuyucuya sunmuştur. Şöyle ki; İngiliz-Hollanda merkantilizmi dış ticaret eksenli olduğu için *ticari merkantilizm* olarak adlandırılıyorken, İspanyol-Portekiz merkantilizmi birikime önem verdiği için *külçeci merkantilizm*, Fransız merkantilizmi endüstrileşme temelli olduğundan *sanayi merkantilizmi*, merkeze devlet maliyesini yerleştiren Almanya-Avusturya merkantilizmi ise *kameralist merkantilizm* şeklinde ifade bulmuştur. Merkantilist düşünce temelde sanayileşme, ticaret ve sanayinin gelişmesiyle ilgili olup; merkantilistler bunun ancak sermaye birikimi/artı değer ile mümkün olabileceğinin ayırına varmışlardır. Dolayısıyla yazarın temelde ticari kapitalizm olarak adlandırdığı bu devirde merkantilistler tarım ve dış ticaret üzerine önemle eğilmiş ve sanayi inkılabının temelleri de bu devirde atılmıştır. Yine bu bölümde yazarın, Yeni Çağ tarihine damgasını vurmuş olaylara maddeler hâlinde yer verdiği görülmektedir. Samur'un Sanayi Devrimi ile ilişkilendirdiği bu bölümü, "İngiliz Sanayi İnkılabı" başlıklı kısım takip etmektedir.

Dördüncü fasılda Samur, ilk sanayi devrimi sözleriyle tanımladığı İngiliz sanayi inkılabını hem ürün, üretim tarzı, üretim teknolojisi ve iş gücü gibi teorik ve kavramsal yönleriyle hem de tarihî bir olgu olarak ortaya koyduktan sonra, bu inkılabı hazırlayan zihni ve maddi şartları açıklamaktadır. Yazarın, zihni şartlara yalnızca değindiği, daha ziyade maddi şartlar üzerinde durduğu görülmektedir. Yine bu bölümde, sanayi inkılabının menfi ve müspet sonuçlarına da yer verilmiş olup; ekonomik büyüme ve bütünleşmenin refah seviyesi, nüfus, ithalat ve ihracat gibi faktörlere nasıl yansıdığı açıklanmaktadır. Öte taraftan Sanayi Devrimi'nin yol açtığı zeminde ortaya çıkan çeşitli toplumsal sınıflar ve bunlar arasındaki çatışmalar da yine bu fasılda ele alınan konular arasındadır.

Cengiz Samur son olarak, kapitalizmin en büyük krizi diye nitelendirdiği ve sanayileşmiş ülkelerin derin bir biçimde tecrübe ettiği emsalsiz bir kriz olan 1929 Büyük Buhranı'nı, çıkış noktası olan ABD üzerinden ele almıştır. Eserde krizin kalbinde yer alan ABD üzerine geniş bir analize yer verilmekle birlikte, krizden nispeten etkilenen İngiltere, Almanya ve Fransa gibi sanayileşmiş kapitalist ülkelerin buhran yıllarındaki büyüme, sınai üretim ve işsizlik oranlarıyla ilgili veriler de okuyucuya sunulmaktadır.

Kitapta kullanılan kaynaklar arasında March Bloch, Ö. Lütfi Barkan, S. Mübahat Kütükoğlu, Tevfik Güran ve Halil Sahillioğlu gibi dünyada ve Türkiye'de adları Annales ekolüyle anılan isimler dikkat çekmektedir. Lucien Febvre ve Marc Bloch tarafından 1929 yılında çıkarılan ve kısa adıyla *Annales* olarak bilinen dergiyle söz konusu Fransız tarihçiler, meslektaşlarına başta iktisat, sosyoloji, sosyal

psikoloji ve coğrafya gibi sosyal bilimler alanları olmak üzere diğer disiplinlerden öğrenebilecekleri noktasında bir farkındalık geliştirmeleri çağrısında bulunmuşlardır. Zira kaynaklara hangi sorularla yaklaşacaklarını ancak bu disiplinler yardımıyla kavrayabilirlerdi. Siyasal anlatı ve bireysel biyografi gibi geleneksel çabaları küçümseyen bu ekolün temsilcileri bireyden kitlelere yönelmiş, izinden gidenlere ise günümüzde dahi hiçbir okulun erişemediği bir itibar kazandırmışlardır. John Tosh, *Tarihin Peşinde* adlı eserinde Annales ekolünün çağrısına en fazla iktisat tarihi alanında uyulduğundan söz etmiş, bu durumu ise iktisat ilminin çağdaş sorunlarla bağlantısı, rakip disiplinlerden önce doğup gelişmesi ve ekonomik hayatı üretim, tüketim, değişim gibi tüm yönleriyle, bütüncül bir surette kucaklamasıyla ilişkilendirmiştir. Nitekim Samur'un da kitabını bu yaklaşımdan hareketle inşa ettiği görülmektedir. Öncelikle Antik Çağ'dan Sanayi Devrimi'ne bütüncül bir surette ele aldığı Avrupa tarihini temelde iktisadi kırılma noktaları üzerine eğilerek anlatırken, öte yandan sosyoekonomik tarih anlatısıyla okuyucuya kesintisiz bir tarih anlatımı sunmaktadır. Bununla birlikte yazar, eserinde yukarıda değindiğimiz Avrupa merkezli tarih anlayışına karşı bilhassa Halil İnalcık ve Fuat Sezgin gibi Türk tarihçiler tarafından geliştirilmiş tezleri destekler nitelikte bilgi ve belgelere yer vermektedir.

Dünyada Avrupa iktisat tarihi üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu eserler genellikle derinlemesine analizlere ve çok yönlü teorik çerçevelere dayanırken, Cengiz Samur'un *İktisat Tarihi Dersleri* kitabı bu alanda daha genel ve giriş düzeyinde bir kaynak sunmaktadır. Örneğin Robert C. Allen'in *The British Industrial Revolution in Global Perspective*^{††} adlı eseri, Sanayi Devrimi'ni küresel bağlamda, özellikle İngiltere'nin endüstriyel dönüşümünü tarihsel, ekonomik ve coğrafi faktörler üzerinden incelerken, Samur yalnızca Sanayi Devrimi'nin temel evrelerini anlatmaktadır. Allen'in çalışması derinlemesine bir analiz sunarak ekonomik büyüme, ticaret ve iş gücü verimliliği gibi unsurları küresel ekonomiyle ilişkilendirirken, Samur'un eseri Avrupa'daki dönüşümleri daha yüzeysel bir şekilde ele alır. Bir diğer örnek, Eli Heckscher'in *Mercantilizm*^{‡‡} adlı klasığıdır. Heckscher, merkantilizm dönemini yalnızca ekonomik politika bağlamında değil, aynı zamanda bir dünya görüşü olarak ortaya koyarken, bu dönemin kapitalizmin gelişimindeki rolünü vurgular. Aynı zamanda ekonomi politiği tarihsel süreç içerisinde analiz ederek daha kapsamlı bir perspektif sunmaktadır. Samur ise Heckscher'e kıyasla daha tanımlayıcı kalan anlatısıyla merkantilizmi ekonomik teoriler ve uygulamalar çerçevesinde ifade etmekte olup, eserinde bu politikaların ideolojik temellerine dair derinlemesine bir tartışmaya yer vermemektedir. Fernand Braudel ise *The Wheels of Commerce*^{§§} adlı eserinde, Avrupa iktisadi tarihini toplumsal ve ekonomik yapılar üzerinden incelerken, uzun dönemli ekonomik dönüşümleri derinlemesine ve stratejik bir bakış açısıyla ele almaktadır. Braudel'in aksine Samur'un eserinde bu dönüşümlerin toplumsal ve coğrafi yönü üzerinde durulmamıştır. Son olarak Karl Polanyi'nin *The Great Transformation*^{***} adlı eseri, özellikle sosyal değişimler ve ekonomik sistemler

^{††} Robert C. Allen, *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

^{‡‡} Eli F. Heckscher, *Mercantilism*, George Allen & Unwin Ltd., London, 1962.

^{§§} Fernand Braudel, *The Wheels of Commerce: Civilization & Capitalism, 15th-18th Century Volume I-II: The Structure of Everyday Life*, Harper & Row Publisher, New York, 1979.

^{***} Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Beacon Press, Amerika, 1957.

arasındaki ilişkiyi vurgularken, piyasa ekonomisinin tarihsel gelişimini ve bu gelişimin toplumsal sonuçlarını ortaya koymaktadır. Polanyi bunu yaparken devletin ekonomiye müdahalesini ve toplumsal refahın korunmasını savunmaktadır. Cengiz Samur ise devletin ekonomiye müdahalesi gibi belirli bir bakış açısına odaklanmak yerine, ekonomik sistemlerin tarihsel gelişimini daha ziyade kronolojik olarak sunmakta olup, teorik çerçevelere dair detaylı bir analize girişmemiştir.

Türkiye’de iktisat tarihi alanında önde gelen isimlere ve çalışmalarına bakıldığında, Cengiz Samur’un aksine, Türkiye özelinde yapılan bu çalışmaların dış ilişkiler veya modern ekonomik kuramlar bağlamında Batı medeniyetlerine atıfta bulunduğu görülmektedir. Bunlar arasında Şevket Pamuk’un *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*^{†††} adlı eseri, Osmanlı Devleti’nin ekonomik yapısını küresel çerçevede ele alırken; Osmanlı’nın dış ilişkilerini ve ekonomik büyüme süreçlerini ampirik verilerle açıklamaktadır. Bu çalışma aynı zamanda, Osmanlı ekonomi politikalarını modern ekonomik düşüncelerle karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Yine Zafer Toprak’ın, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’sini Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş döneminde uygulanan devletçilik politikaları kapsamında irdelediği *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918*^{†††} adlı eseri, Türkiye’deki ekonomik yapıyı yalnızca devlet politikaları üzerinden açıklamakla kalmamış, bu çerçevede sosyokültürel süreçleri de ele almıştır. Yine bu konuda önde gelen isimlerden Korkut Boratav ise *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*^{§§§} adlı eseriyle Türk kapitalizminin yapısal dönüşümünü, dünya sistemi teorileri ve sınıf temelli bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, sınırları itibarıyla Batı medeniyetlerini konu alan ve iktisadi bir tarih anlatısı olarak sunulan bu kitabın temelde Avrupa merkezli perspektife tenkit niteliği taşıdığı görülmektedir. Zira odaklanılan iktisadi konular bu minvalde seçilmiş ve konuyu takiben uygulama, Doğu medeniyetlerindeki karşılığıyla mukayese edilerek, uygulamalardaki değişikliklerin altı önemle çizilmiştir. Eserinde aynı zamanda iktisat ve iktisat ilmini kavramsal ve kuramsal olarak ele alan Samur, zengin dipnotlar aracılığıyla her konuyu daha geniş bir bağlama yerleştirerek, okuyucuya konuyu derinlemesine açıklamayı hedeflemiştir. Tüm bunlarla birlikte Cengiz Samur’un eseri, iktisat tarihi ile yeni tanışan lisans düzeyindeki öğrenciler için oldukça uygun bir dille yazılmış olup, kavramsal açıklamalar sade ve anlaşılır düzeydedir. Şöyle ki; İlk Çağ’dan 20. yüzyıla kadar Avrupa merkezli iktisadi tarihsel dönüşümleri kronolojik bir yapıyla sunuyor olması, okuyucularda tarihsel süreklilik hissi yaratmaktadır. Feodalizm, merkantilizm ve Sanayi Devrimi gibi konuların sistematik bir biçimde ele alması da özellikle tarihî iktisat rejimlerinin temel özelliklerini ayırt etmekte güçlük çeken okuyucuya bütüncül bir anlatı sunarken; kitapta Avrupa’daki uygulamalardan hareketle yer yer Osmanlı Devleti’ne atıf yapılması okuyucuya eleştirel bir perspektif kazandırmaktadır.

^{†††} Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018.

^{†††} Zafer Toprak, *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik 1914-1918*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016.

^{§§§} Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Son olarak denilebilir ki; kitabın metodolojik yapısı daha çok betimleyici ve özetleyici olup, derinlemesine teorik analizler ve eleştirel yaklaşımlar açısından sınırlıdır. Bu hâliyle olayları neden-sonuç ilişkisi içinde sunmakta başarılı olsa da iktisat politikaları veya yapısal dönüşümler hakkında çok boyutlu analizlere yer vermemiştir. Bununla birlikte, büyük ölçüde klasik literatürden hareketle kaleme alınan bu çalışmanın, çağdaş kaynaklarla desteklendiği takdirde okuyucuya daha çok fayda sağlayacak bir potansiyele kavuşacağı söylenebilir. Eser, iktisat tarihi alanındaki temel sorulara dair genel bir bakış açısı sunmakta olup, özellikle konuyu derinlemesine irdeleyen okuyucular için bir başlangıç niteliği taşımaktadır.